

КОМПЕТЕНТНОСТНИЯТ ПОДХОД И ОБУЧЕНИЕТО ПО ФИЛОСОФИЯ В УЧИЛИЩЕ

Милена Плугарова-Райчева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Една от целите на визията на Европейското пространство за образование е да насърчава развитието на компетентности като условие за постигането на пълноценно личностно, социално и професионално развитие. В статията е разгледан компетентностният подход във връзка с актуализираната Европейска референтна рамка за учене през целия живот от 22 май 2018 година и необходимостта от актуализиране на Закона за предучилищното и училищното образование в България, влязъл две години по-рано в сила от 01.08.2016 г. (ЗПУО, чл. 77, ал. 1, т. 5), и на Наредба №5 за общообразователната подготовка (чл. 3, ал. 4 и ал. 5). Тази актуализация е свързана с преподаването на философия, доколкото новопреформулираната „Личностна компетентност, социална компетентност и умение за учене“ е с акцент към изграждане на личностни и социални знания, умения и нагласи, които са основна част от съдържанието на предмета философия, а според нормативната уредба всеки предмет има ясна обвързаност с конкретна ключова компетентност.

Ключови думи: компетентностен подход; ключови компетентности; преносими компетентности; личностна компетентност; социална компетентност; философия

Процесите на глобализация и технологизация създават все по-разнообразен и взаимосвързан свят. Изправени сме пред колективни предизвикателства и глобални кризи. COVID-19 ни показва на практика ефекта на пеперудата, изкарва на светло рисковете на съвременната взаимозависимост, за да осъзнаем, че системата е толкова силна и адаптивна, колкото е силно най-слабото и звено.

Европейският съюз е непрекъснато развиваща се система. През последните години все по-ясно виждаме, че Единният европейски пазар е недостатъчен за осъществяването на политическа интеграция. Културното наследство и ценностната система, духовният фактор на Европа са все по-могъщ извор на единство, сближаване и обмен и са в основата на изграждане на обща идентичност. Тя не може да бъде наложена от европейските институции, необходимо е да бъде почувствана от отделните граждани на Европа, което означава те да

бъдат възпитани в европейски ценности, да бъде формирано чувството им за европейска принадлежност.

Функция на училищната система е да създава личности с активна гражданска позиция, адаптивни към бързо променящото се съвремие. В тази статия се представя Европейската референтна рамка за учене през целия живот от 2018 година, анализира се по-конкретно актуализираната и разширена като съдържание „личностна компетентност, социална компетентност и умение за учене“, като се прави съпоставка с учебната програма по философия в първи гимназиален етап според българската образователна система. Целта е да се докаже, че *обучението по философия е в основата за развиването на тази ключова компетентност*. Новите акценти на преразгледаната през 2018 година Европейска референтна рамка за учене през целия живот все още не са отразени във влезлия две години по-рано в сила Закон за предучилищното и училищното образование. В чл.77, ал. 1, т.5 от ЗПУО се ползва формулираната от 2006 година компетентност „умение за учене“, която според Наредба № 5 за общообразователната подготовка е хоризонтална, изгражда се чрез обучението по всички предмети, като нито един не отговаря целенасочено за нейното развитие. Актуализираната формулировка я разширява и акцентира към изграждане на личностни и социални знания, умения и нагласи, които са основна част от съдържанието на предмета философия.

За постигането на така формулираната цел първо се представят четирите принципа на съвременното образование от Доклада на Жак Делор „Образованието – скритото съкровище“, изнесен пред ЮНЕСКО през 1997 г., които са в основата на компетентностния подход. След което се прави сравнителен анализ между новоформулираната „личностна компетентност, социална компетентност и умение за учене“ и учебната програма по философия. Представят се т.нар. „преносими“ компетентности от обучението по философия като съществена част от развиването на функционалната грамотност у учениците, която се изследва чрез PISA, и се предлагат промени в някои текстове от нормативната уредба, чиято цел е да поставят в основата на развиването на разгледаната компетентност обучението по философия.

Важен документ със стратегическо значение за националните образователни политики е докладът на Международната комисия за образование за XXI век „Образованието – скритото съкровище“, изнесен пред ЮНЕСКО от Жак Делор. В него той формулира придобилите вече широка популярност четири основни принципа на съвременното образование (Delors, 1997):

1. Да се научим да живеем заедно (learning to live together).
2. Да се научим да знаем (learning to know).
3. Да се научим да бъдем (learning to be).
4. Да се научим да правим (learning to do).

Основните цели на българското образование, посочени в чл.5, ал.1 на ЗПУО (2016), също могат да бъдат приобщени към тези четири големи групи. Всеки

от тези принципи е важен и не може да бъде подценяван. Училищата са отговорни за развитието на таланта и способностите на своите ученици. За да живеем заедно, е нужно да развием знания и умения за съвместен живот, основан на общи принципи, ценности, права и задължения. Значението на предаването на знания, утвърдени от науката и опита, също е неоспоримо. И тъй като държавата и обществото инвестират в образованието, естествено е да очакват да получат адекватни икономически резултати.

Никоя комбинация от противоречиви цели не може да работи успешно. Училищата се опитват да балансират, без да удовлетворят напълно нито една, тъй като ще пренебрегнат останалите. По този начин намалява ефективността им, защото всяка от целите изисква различен акцент към обучението. За да бъдат надскочени тези различия в края на XX век, в рамките на конструктивистката визия за образованието се предлага смяна на фокуса в обучението от преподаване на знания към такова, което да е насочено към резултати, да развива умения за учене през целия живот и нагласа за решаване на проблеми.

Ориентираното към компетентности образование, преподаване и учене е условие за постигане на пълноценно личностно, социално и професионално развитие, основано на знанието, т.е. обединяват се и четирите основни цели, ценности и принципи на образованието.

Ключовите компетентности за учене през целия живот са част от Европейската референтна рамка на Европейския парламент и на Съвета на Европа, в която правителствата в ЕС се насърчават да превърнат обучението чрез тях в част от своите стратегии за учене през целия живот. Основните компетентности са осем и са формулирани през 2006 година (2006/962/ЕС), но през 2018 г. в отговор на промените в обществото и икономиката са преразгледани и актуализирани (2018C/189/01). Поставя се по-силен акцент (важен е редът на изброяване) върху повишаването на нивото на владеене на основни умения (езикови, математически и основни цифрови умения); на личностната (новоформулирана) и социална компетентност и придобиване на умения за учене; на компетентности в областта на естествените науки, технологиите и математиката; на предприемаческата; на творчеството и инициативността; и на гражданските компетентности в съгласие с общочовешките и европейските ценности.

Дефинират се и се осъвременяват няколко понятия, които днес широко използваме: *компетентностите* са съчетание от знание, умение и нагласи; *знанията* са съставени от фактите и цифрите, понятията, представите и теориите, които са вече утвърдени и подпомагат разбирането на определена област или предмет; *уменията* се определят като способността и възможността на човек да извършва разсъждения и да използва съществуващите знания, за постигане на резултати; *нагласите* описват предразположението и начина на мислене за действие или реагиране на идеи, лица или ситуации.

Компетентностният подход е холистичен, а диференцирането на знания, умения и нагласи е начин за по-добро осмисляне на идеята. Философията е както знание, културна традиция със своите създатели и проблеми, така и умение, практическа мъдрост, с която човек търси идентичност, ценности, поведение, нагласа и смисъл на живота.

Основна цел на обучението по философия в първи гимназиален етап е да подпомогне личностното развитие и себепознание на учениците чрез развиване на умения за самостоятелно, критично и творческо мислене според Учебната програма по философия (МОН, 2016). Постепенно обучението се надгражда, като в десети клас основната цел е да подпомогне развитието на автономна личност, подготвена да участва съзнателно и конструктивно в живота на социалната общност (МОН, 2018).

Компетентностите са „хоризонтални“, преподават се и се изграждат интегрирано във всички общообразователни предмети, но въпреки холистичния подход, който се насърчва от Препоръката на Съвета на Европа (2018) съгласно чл.3, ал.2 на Наредба №5 за общообразователната подготовка (2015) всеки от предметите развива приоритетно и гради основата на определена ключова компетентност. В Закона за предучилищното и училищното образование и съответно в Наредба №5 за общообразователната подготовка е отразена фрагментарно поради по-късното ѝ формулиране „личностна компетентност, социална компетентност и умение за учене“.

Последователното разглеждане на елементите на тази тройна компетентност дава отговор на въпроса защо е тясно обвързана с обучението по философия. В първи гимназиален етап то включва пет области на компетентност: себепознание, личност и общество, познание и реалност, критическо мислене и аргументация и основни познавателни и функционални компетентости.

Съществените характеристики на личностната компетентност, посочени в Препоръката (2018C/189/01), включват: рефлексивно и критическо мислене, способност за определяне на собствените възможности; умения да определяш и да поставяш цели, да вземаш решения, да се мотивираш, да развиваш увереност; нагласа за справяне с несигурността, положително отношение, развиване на физическо и психическо здраве и устойчивост.

Психологически понятия и теории, като личност, идентичност, самооценка, потребности и мотивация, учене, общуване, социални групи, зависимости, агресия, емоционална интелигентност, психично здраве, са част от личностната компетентност. Тези знания не са страничен резултат от обучението по философия (каквито са за останалите предмети), а са *централна тематика* от областта „себепознание“, от която се тръгва за развиване на практическите умения за разпознаване на собствените емоционални състояния, за анализ на силните и слабите страни, за възможността да се прави автономен и отговорен морален избор, да се поставят цели и да се реализират проекти, да бъдеш социално активен.

В областта на компетентност „критическо мислене и аргументация“ целенасочено се развива логическото и критическото мислене. Да се познават и прилагат основни понятия и техники от логиката и аргументацията: рационалност, теза, аргумент, дискусия, диалог, истинност и логическа валидност на аргументацията, е важно както за осмисляне на естествените науки, така и за формулиране на теза и аргументиране (в устен или писмен вариант) в хуманитарното познание.

Връщайки се към началото на статията, бих обвързала личностната компетентност с един от четирите стълба на образованието на XXI век – да се научим да бъдем себе си (learning to be). „Нито един от талантите, скрити като съкровище във всеки човек, не трябва да бъде оставен неизползван“ (Delors, 1997). Това е завръщане към способности, ценности, принципи и хуманност. През последните години се наблюдават различни инициативи, свързани с образование на характера, обучение за социални умения, философия за деца, положителна психология. Всички те ни посочват важността на насърчаването и развиването на емоционалната интелигентност, саморегулацията и социализацията за постигане на по-добро съвместно съществуване.

Социалната компетентност в Закона за предучилищното и училищното образование се дефинира заедно с гражданската компетентност (чл.77, ал.1, т.5), опирайки се на Препоръката относно ключовите компетентности за учене през целия живот (2006). Но в актуализираната Препоръка (2018) тези две компетентности са разграничени, като първата е приобщена към личностната компетентност и умението за учене, което ѝ придава различен акцент.

Социалната компетентност в Препоръката (2018), като знания, включва разбиране на кодексите на поведение и правилата на общуване. Като умения са посочени работа в екип, управление на конфликти, умение за водене на преговори, изразяване на различни гледни точки, за постигане на компромис. Положителната нагласа включва готовност за преодоляване на предразсъдъци, демонстриране на съпричастност, способност за вдъхване на доверие. Всички тези знания, умения и нагласи, чиято основа е положена в област на компетентност „себепознание“ чрез съдържанието на учебната програма по философия за осми клас, се надграждат и развиват в девети и десети клас в област на компетентност „личност и общество“. Ключови понятия и теории от етиката, социалната философия и философията на правото като свобода, избор, справедливост, законност, групов идентичност, толерантност са основа за развиване на умение да се анализират не само собствените постъпки и избори през призмата на ценности и принципи, но и да се разберат етичните, правните, религиозни те и политическите норми на съвместния живот. За разлика от останалите предмети това е самото съдържание, а не само изискван от стандартите резултат. Последователното изграждане на ценностни ориентири, на нагласа за критическо осмисляне на споделения опит и активна гражданска позиция

е вътрешноприсъща отличителна характеристика на философското обучение.

Да се научим да живеем заедно, е базовият стълб на визията за образование на XXI век и е в основата на социалната компетентност. Разграничаването на гражданската компетентност от социалната е разграничение между изискванията на обществото, правната система, човек като гражданин на Европейския съюз и идеята, че е нужна емоционална интелигентност, за да се развие духовност, за да се превърне общото пространство за живеене в дом, за „да изживеем европейската си идентичност в цялото ѝ многообразие“ (2018C/189/01).

Според Наредба №5, ал.4 ключовата компетентност „умение за учене“ е „хоризонтална“, придобива се чрез обучението по всички учебни предмети и включва разбиране на личните потребности в учебния процес и откриване на възможности за преодоляване на трудностите в ученето както самостоятелно, така и в група. Вече подчертахме, че според Препоръката (2006) всички компетентности са „хоризонтални“, взаимодопълняеми и взаимозависими. Но според актуализираната Препоръка (2018) умението за учене се обвързва с личностната и социалната компетентност, защото се акцентира вълху психологическите и когнитивните характеристики на ученето като познаване на стратегии за учене, способност за адекватна самооценка развиване на умение за организираност и постоянство, за учене както самостоятелно, така и в сътрудничество, поставяне и осъществяване на цели и развиване на кариера.

Философията е начин „да се научим да мислим“, да се научим да различаваме, свързваме, разбираме и ценим себе си, другите и света. В днешното глобализирано общество хората имат толкова много информация пред себе си, че без способността да различават, систематизират и критически да я осмислят, това води до пресищане, до инфлация на получените знания. Учениците да разбират информацията в дълбочина, да идентифицират нейния произход и значение, да я свързват с вече придобитите знания и накрая да я оценяват като носител на положителни или отрицателни стойности, е съществена част от обучението по философия и трябва да е един от приоритетите на днешното образование.

Чрез област на компетентност „познание и реалност“ в обучението по философия учениците се запознават с огромното наследство на философската традиция и съвременност, предоставящо редица интелектуални инструменти, които биха могли да ни помогнат да разберем промените, случващи се пред очите ни. Мислене и съществуващо, език, познание, метод, истина, наука, култура и природа, живот и смърт, смисъл са част от понятията, включени при изучаването на основните характеристики на философското мислене и културата в епохите на Античността, Средновековието, Новото време и Съвременността. Но по-важното е, че практикуването на философия развива умения. Умения да се проявяват постоянство, последователност и самодисциплина в

процеса на изследване и учене, да се формулира проблем, теза и аргументи, да се участва в диалог и дискусия, да се подбират и прилагат различни стратегии на аргументация съобразно конкретната ситуация, да се използва критическо мислене за рационализиране на личния опит. Формира и нагласа за приемане на плурализма в гледните точки към познавателни и социални феномени, нагласа за творческо разрешаване на проблеми и ситуации чрез нелинейно мислене. Тази нагласа е далеч от вируса на релативизма, роден от егоистично разбирана свобода, от конформисткото „нищо не зависи от мен“, от потребителската кошница на интернет ползвателите. Извира от дълбокото и смислово осъзнаване на принципите и ценностите на европейската духовност.

Да се научим да знаем, е третият стълб на визията за образованието в XXI век. „*Supere aude!*“, осмели се да знаеш, да използваш разума си, бъди автономен, предаването на знания е само основа за размисъл, диалог и социализация. Философията е не само история на философията, въпреки че изучаването на тази история е нещо важно, но и философстване, търсене на знание и рационалност, търсене на морал и свобода. Въпреки че философията не е единственият предмет, който преподава „умението да мислим“, тя допринася по по-пълнен и цялостен начин за развитието на критичното и рационално мислене.

Съдържателните аспекти на обучението в първи гимназиален етап са основа за изграждане на умения и нагласи. Ясен приоритет е тематичната област „Основни познавателни и функционални компетентности“, която включва постепенното изграждане на „преносими“ компетентности, които се формират в процеса на обучение по философия, но са напълно приложими и в други области – анализ на философски текст, създаване на аналитичен текст, участие в дискусия, анализ на казус, работа по проект и публично представяне.

Тези шест функционални компетентности са съществен практичен елемент и с фокус върху развиване на грамотността не самоцелно, а по начина, по-който се измерва от PISA. Въпреки инвестирането на средства от страна на държавата в образованието, 47% от българските ученици са функционално неграмотни според международното изследване на Програмата за международно оценяване на учениците (PISA) на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) за 2018 година. Искаме да възпитаваме учениците да бъдат добри мислители. Искаме те да развият критичните, креативните и съвместните мисловни умения, необходими за навигиране във високотехнологичния, мултикултурен и мултимодален свят. В същото време, всеки втори ученик в България не е способен да чете и да пише на равнище, което да дава възможност на личността да се развива и да функционира в общественния живот, у дома, в училище и на работа. Огромно е разминаването у нас между заложените високи цели и реалността.

Резултатите са обясними с *разликата между философията на българската образователна система и уменията и компетентностите*, които измерва PISA (2018). Проблемът е, че резултатите са стабилни през годините, че изследванията се провеждат вече двадесет години и те са тенденция, която се запазва и след приемането на новия Закон за предучилищното и училищното образование. Постепенното изграждане на „преносими“ компетентности като нов елемент в учебната програма по философия допринася за развиване на знания, умения и нагласи, които се изследват от PISA, и може да бъде пример и за учебни програми по други предмети. Обучението по философия развива съществено функционалната грамотност, но за да може заложените високи цели да са практически осъществими, са нужни време, упражняване, практика. Малкото часове – 36 часа в осми и 36 часа в девети клас, не са достатъчни за реално развиване на знания, умения и отношения и за изграждане на компетентности.

Да се научим да правим, е четвъртият стълб за визията за образование на XXI век. Няма чисто теоретични знания, както няма и чисто практически знания. Преподаването в първа гимназиална степен не би трябвало да има за цел подготовка за упражняване на професия, а преди всичко образование на гражданин и човек. Чрез участие в проекти и различни социални дейности учениците да „правят“ определени неща и да придобиват определено отношение и нагласа. За това първо трябва да се обучи ученикът да бъде човек, гражданин. Ако е компетентен, ще може да приложи наученото в подходящия контекст и по правилния начин. Обучението на умения и нагласи има отношение към „автономията на разума“ на Имануел Кант в по-голяма степен, отколкото към взаимозаменяемостта в пазара на труда. Тази промяна е отчетена и в актуализираната Препоръка (2018) „(4) В наши дни изисванията по отношение на компетентностите се променят, като все повече работни дейности подлежат на автоматизация, технологиите играят по-голяма роля във всички сфери на труда и живота, а предприемаческите, социалните и гражданските компетентности имат все по-голямо значение за осигуряването на устойчивост и способност за адаптиране към промените“.

Посещенията на различни институции, организирането на инициативи, свързани с благотворителност или доброволчество, не само развиват социалните и гражданските компетентности, но най-важното – осъзнаването, че можеш да направиш нещо в средата, която те заобикаля, умението да планираш идея и да я осъществиш, преодолява пасивната потребителска нагласа и постепенно изгражда положителната действеност на гражданина.

Изводът след последователното разглеждане на съдържателните аспекти на „личностната компетентност, социалната компетентност и умението за учене“ и направеният сравнителен анализ с областите на компетентност в

учебната програма по философия за първи гимназиален етап е, че философията, като школа за развитие на личностни, социални и граждански компетентности, не може да бъде заменена с нищо и не трябва да бъде превръщана в хоризонтална нишка. За да бъде поставена философията в основата на развиването на разгледаните компетентности, в статията се предлага следното:

1. Във връзка с актуализирането на Европейската референтна рамка за учене през целия живот от 22 май 2018 година текстът на чл. 77, ал.1, т.5 на Закона за предучилищното и училищното образование да бъде актуализиран и променен от „умение за учене“ на „личностна компетентност, социална компетентност и умение за учене“.

2. Поради същата причина чл.3, ал. 4 на Наредба №5 за общообразователната подготовка да бъде актуализиран.

3. В Наредба № 5 за общообразователната подготовка „личностната компетентност, социалната компетентност и умението за учене“ да бъде обвързана с обучението по философия като изграждащо нейната основа.

Наборът от компетентности има смисъл само ако е включен в добре дефиниран етичен проект. Ние не само преподаваме знания, а помагаме за формиране на креативни и добри личности. Ние не само развиваме умения, а обучаваме граждани. Ние не само изграждаме отношения и нагласи, а създаваме дух на многообразие и сплотеност. Защото, въпреки че образованието е непрекъснат процес на усъвършенстване на знанията и уменията, то е – може би преди всичко – изключително средство за постигане на личностно развитие и изграждане на връзки между индивиди, групи и нации.

БЕЛЕЖКИ

1. Препоръка на Европейския парламент и на Съвета на Европа относно ключовите компетентности за учене през целия живот (2006/962/ЕС).
2. Препоръка на Европейския парламент и на Съвета на Европа относно ключовите компетентности за учене през целия живот (2018C/189/01).
3. Заключение на Съвета от 26 ноември 2012г. относно грамотността. (2012/I 393/01).
4. ЗПУО: Закон за предучилищното и училищното образование, в сила от 01.08.2016;
5. Наредба №5 от 30.11.2015 за общообразователната подготовка, в сила от 08.12.2015 г.
6. Резултати от участието на България в Програмата за международно оценяване на ученици PISA 2018.
7. УП 2016: Учебна програма по философия за осми клас. София, МОН.
8. УП 2017: Учебна програма по философия за девети клас. София, МОН.
9. УП 2018: Учебна програма по философия за десети клас. София, МОН.

ЛИТЕРАТУРА

Делор, Ж. (1997). *Образованието – скритото съкровище*. Доклад на международната комисия за образование за XXI век пред ЮНЕСКО, Париж, Франция.

REFERENCES

Delors, J., (1997) *Learning: the treasure within*; report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century.

THE COMPETENCE APPROACH AND PHILOSOPHY EDUCATION IN SCHOOL

Abstract. One of the goals of the vision of the European Education Area is to promote the development of competencies as a condition for achieving full personal, social, and professional development. The article examines the competence approach in connection with the updated European Reference Framework for Lifelong Learning of 22 May 2018 and in this regard, the need to update the Law on Preschool and School Education in Bulgaria, which entered into force two years earlier on 01 August 2016. This update is related to the teaching of philosophy, insofar as the newly formulated "Personal competence, social competence, and learning skills" is an emphasis on building personal and social knowledge, skills, and attitudes that are a major part of the content of the subject philosophy, and according to the legislation each subject has a clear connection with specific key competence.

Keywords: competence approach; key competence; transferable competencies; personal competence; social competence; philosophy

✉ **Ms. Milena Plugarova-Raycheva, PhD Student**

ORCID iD: 0000-0003-0788-4593

Sofia University

Tomas Jefferson Secondary English Language School

Sofia, Bulgaria

E-mail: milena.raycheva@2els.com